

Ymateb Cymdeithas yr Iaith i gynllun strategol drafft 2025-2030 Comisiynydd y Gymraeg

Cyflwyniad

Mae Cymdeithas yr Iaith yn fudiad sydd wedi ymgyrchu'n ddi-drais dros y Gymraeg a holl gymunedau Cymru, fel rhan o'r chwyldro rhyngwladol dros ryddid a chyfiawnder ers dros 60 mlynedd.

CRYNODEB O BRIF ALWADAU

Galwn arnoch fel Comisiynydd yn gyffredinol i:

- Ail-afael yn eich swyddogaeth graidd fel rheoleiddiwr annibynnol dros y Gymraeg ac eiriolwr dros hawliau siaradwyr Cymraeg
- Rhoi'r gorau i hwyluso gweithredu trwy'r drws cefn gynlluniau Llywodraeth Cymru (2017-2019) i wanhau cyfundrefn rheoleiddio'r Gymraeg a throi'r Comisiynydd yn gorff hyrwyddo'r Gymraeg yn bennaf, yn groes i Fesur y Gymraeg 2011. Mae angen i swyddfa'r Comisiynydd allu gweithredu swyddogaeth graidd y Mesur, a chryfhau'r swyddogaeth arbenigol, annibynnol yn craffu a chynghori er lles y Gymraeg, gwaith y bydd galw cynyddol amdano os daw Bil y Gymraeg ac Addysg (Cymru) i fod, os am weddnewid sefyllfa'r Gymraeg ym maes cynllunio gwlad a thref ac os am ddal traed y Llywodraeth i'r tân i gyrraedd y Miliwn o Siaradwyr. Rhagwelwn bod angen Unedau arbenigol i weithio ym maes Addysg Gymraeg, Cynllunio a Gwireddu'r taflwybr tuag at darged 2050.
- Ymrwmo i adael swyddfa Llywodraeth Cymru yng Nghaerdydd ar y cyfle cynharaf ac i edrych am leoliad mwy addas yn y brifddinas, er mwyn ailgyflwyno rhyw argraff, o leiaf, o hygrdedd ac annibyniaeth i waith y corff

Galwn arnoch i ailwampio Cynllun Strategol 2025-2030:

- Fel bod *hawliau pobl* i ddefnyddio'r Gymraeg yn ganolog i'r amcanion, a bod ymrwymiad i ddefnyddio grym y gyfraith yn llawn mewn ffordd fesuradwy (ymrwymadau CAMPUS) i symud pethau ymlaen
- Fel bod ymrwymiad pendant a mesuradwy mewn perthynas â'r Gymraeg yn y gweithle i greu nifer penodol o weithleoedd sy'n gweinyddu yn bennaf neu'n llwyr drwy gyfrwng y Gymraeg - ar lafar ac yn ysgrifenedig - erbyn diwedd oes y Cynllun yn 2030, gan wneud polisi llwyddiannus cyrff fel Cyngor Gwynedd a'r Llyfrgell Genedlaethol yn norm
- Fel bod ymrwymiad yn y sector iechyd a gofal i geisio gwireddu erbyn 2030 fodolaeth hawl absoliwt i bobl Cymru i dderbyn gofal clinigol, arbenigol (e.e. iechyd meddwl a seiciatryddol) a chymdeithasol yn llwyr yn Gymraeg, ac i bwysu ar y Llywodraeth i osod Safonau Iaith ar ddarparwyr gofal sylfaenol fel bod modd gweld e.e. meddyg teulu, deintydd a fferylllydd yn Gymraeg, gan amlygu'r sefyllfa warthus bresennol eu bod wedi'u hepgor.

- I roi'r gorau i wastraffu adnoddau ac arian y Gymraeg yn annog cyrff ariannog fel banciau ac archfarchnadoedd i ddefnyddio'r Gymraeg ac i ddefnyddio'r adnoddau yn hytrach i
  - (i) cynnal ymgyrch gyhoeddus i gywilyddio Llywodraeth Cymru am ei methiant i ddefnyddio ei grymoedd i gyflwyno Safonau Iaith ar gorfforaethau mawrion fel cwmnïau ynni a nwy sy'n gwneud ffortiwn ar gefn pobl Cymru bob blwyddyn; a
  - (ii) dechrau ymchwiliad safonau i gwmnïau telathrebu, a phwyso ar Lywodraeth Cymru am yr hawl i ddefnyddio'r Gymraeg gydag archfarchnadoedd, banciau, meysydd parcio preifat a'r sector breifat yn ei chyfanrwydd.
  - (iii) adeiladu a gweithredu cronfa ar gyfer cychwyn ac ymuno mewn achosion llys er lles y Gymraeg, a fyddai ar agor i gymunedau wneud cais, ac a allai wneud gwahaniaeth gwirioneddol i statws yr iaith a gallu unigolion i'w defnyddio
- I gynnwys ymrwymiad i roi arweiniad cyhoeddus am y gwaith o gwblhau cyflwyno rheoliadau safonau i'r holl sefydliadau mae modd gwneud hynny o dan atodlenni'r Mesur ar hyn o bryd: cyrff o bwys ac y mae pobl Cymru yn dod i gyswllt â nhw yn rheolaidd megis Swyddfa Post Cyf, y system fudd-daliadau, cyrff y Goron ayb.
- I ail-gyflwyno dangosyddion am nifer a chanran yr ymchwiliadau statudol sy'n cael eu hagor yn dilyn derbyn cwynion dilys o dan adran 93 Mesur y Gymraeg yn flynyddol, a'r nifer gaiff eu terfynu, fel cyfanswm o'r holl gwynion a dderbynnir
- I gynnwys ymrwymiad i ddefnyddio pwerau'r Comisiynydd i ddechrau ac i ymyrryd yn rheolaidd ac yn strategol mewn achosion cyfreithiol, gan adrodd ar nifer yr achosion fel dangosydd yn flynyddol.
- I wneud defnydd o bwerau'r Comisiynydd i gynnal ymholiadau statudol, fel a wnaed gyda Fy Iaith, Fy Iechyd.

Galwn ar Lywodraeth Cymru:

- I adfer y toriad o 25% i gyllideb y Comisiynydd ac anrhydeddu'r ymrwymadau a wnaed ym Memorandwm Esboniadol Mesur y Gymraeg ynghylch lefelau cyllido'r sefydliad

Galwn ar Bwyllgor Pwyllgor Diwylliant, Cyfathrebu, y Gymraeg, Chwaraeon, a Chysylltiadau Rhyngwladol y Senedd, y gwrthbleidiau yn y Senedd ac aelodau meinciau cefn y Ddeddfwrfa:

- I ofyn cwestiynau caled, parhaus o'r Comisiynydd nes bod sicrwydd ei bod yn gweithredu yn unol a'r Mesur ac er lles hawliau siaradwyr Cymraeg, a bod ei hadnoddau wedi'u hail-drefnu ar sail hynny
- I graffu ar berthynas y Comisiynydd a'r Llywodraeth
- I graffu effeithiolrwydd gweinyddiaeth Tribiwnlys y Gymraeg a'i rôl yn grymuso achwynwyr ac i hyrwyddo eu mynediad i gyfiawnder gweinyddol, a'r graddau y mae ei benderfyniadau yn cael yr effaith o ddal y Comisiynydd yn atebol.

SYLWEDD YR YMATEB

Rôl Comisiynydd y Gymraeg

Er bod ymdrechion y Llywodraeth i gyflwyno Deddf Iaith wannach rhwng 2017-2019 wedi'u gwrthod yn llwyr, ymddengys bod y Comisiynydd yn parhau yn frwd i geisio cyflawni cynlluniau'r Llywodraeth ar ei rhan, sydd yn codi cwestiynau pellach am ei haddasrwydd i fod yn eiriolwr annibynnol dros hawliau siaradwyr Cymraeg. Pryderwn fod ymddygiad y Comisiynydd yma, ymhell o fod yn eiriolwr dros siaradwyr Cymraeg.

Yn anffodus iawn, mae cymeriad y sefydliad sydd i'w weld yn y cynllun yma wedi'i newid yn llwyr o gymeriad a chenhadaeth y sefydliad gafodd ei greu yn 2012 - a hynny mewn ffordd nas bwriadwyd o gwbl yn sgil Mesur y Gymraeg 2011. Mesur yr ymgyrchwyd yn hir amdano. A Mesur sy'n parhau heb ei newid, er gwaethaf ymdrechion i wneud hynny, ond a dynnwyd yn ôl yn sgil gwrthwynebiad chwyrn.

Mae'r newidiadau yma wedi dod i fod heb fod newid yr un darn o ddeddfwriaeth gynradd, heb fod newid y polisi gorfodi (er y deallwn fod ymdrechion ar droed i wneud hynny, byddwn yn ymateb ar wahân i'ch ymgynghoriad yn y cyswllt hwnnw), a'r cyfan yn digwydd y tu ôl i ddrysau caeedig. Mae hynny yn annerbyniol ac yn gwbl annemocrataidd. Rhaid gofyn sut y bu iddo ddigwydd.

Mae cwestiynau mawr i'w gofyn am Gomisiynwyr y Gymraeg (eu trefniadau llywodraethu a her mewnol - Panel Cynghori, Pwyllgor Archwilio a Risg ayb), ac am y tair cangen lywodraethu ym maes y Gymraeg, sef y Llywodraeth, y gwrthbleidiau / deddfwrfa, a Thribiwnlys y Gymraeg. Rydym felly yn gwneud argymhellion i'r rhain oll.

Trawiadol yw cymharu'r Cynllun Strategol Drafft â naratif y sefydliad a grëwyd yn 2012. Gellid dweud ei fod yn cadarnhau'r erydiad graddol ar y corff.

Er enghraifft, yn yr adran rheoleiddio ar dudalen 6, dywed y Cynllun mai "Pwrpas safonau'r Gymraeg a chynlluniau iaith Gymraeg yw cynyddu'r nifer o wasanaethau Cymraeg sydd ar gael, a hybu a hwyluso'r defnydd o'r gwasanaethau hynny."

Mae hyn fel petai yn anwybyddu'r ffaith mai mecanwaith i greu hawliau i siaradwyr Cymraeg yw'r Safonau Iaith, ac mae'r Mesur yn dweud yn adran 1. 2(a) y rhoddir effaith i statws swyddogol yr iaith, ymysg pethau eraill, "yn sgil yr hawliau sy'n deillio o orfodi'r safonau".

Mae'r Cynllun yn gyffredinol, a'i ieithwedd, ei bwyslais a'i ddadansoddiad yn cynrychioli diwylliant a pherthynas rhy gysurus gyda'r Llywodraeth a'r cyrff y mae'r Comisiynydd i fod yn eu rheoleiddio er lles yr iaith, a'r eiriolydd annibynnol y mae'r Comisiynydd i fod, fel pencampwr dros siaradwyr Cymraeg.

Dydy'r geiriau 'hawl', 'hawliau' nac 'achwynydd' ddim yn ymddangos yn y Cynllun Strategol drafft hwn o gwbl, fel y byddai rhywun yn ei ddisgwyl gan gorff sydd i fod yn eiriolwr dros bobl ac fel sydd wedi bod yn y gorffennol.

Mae'r Amcanion wedi eu gwanhau hefyd. Mae'ch cynllun strategol *presennol* yn gosod amcanion clir ac yn gwneud pobl, cynyddu gwasanaethau a dyrchafu'r Gymraeg yn ganolog iddynt:

Amcan 1: Sicrhau tegwch, cyfiawnder a hawliau i siaradwyr Cymraeg

Amcan 2: Sicrhau bod y Gymraeg yn ystyriaeth ganolog mewn polisi a deddfwriaeth

Amcan 3: Cynnal a chynyddu cydymffurfiaeth sefydliadau gyda'u dyletswyddau statudol

Amcan 4: Cynyddu defnydd o'r Gymraeg gan sefydliadau ar draws pob sector

Mae Amcanion *arfaethedig* Cynllun Strategol 2025-30 ar y llaw arall yn gyffredinol iawn. Er na fyddai unrhyw un anghytuno gyda nhw, does dim digon o uchelgais iddynt fel amcanion, ac maen nhw wedi eu gwanhau o ran ieithwedd, cynnwys ac effaith:

Amcan 1: Cynyddu'r gwasanaethau sydd ar gael yn Gymraeg

Amcan 2: Hyrwyddo defnydd o wasanaethau Cymraeg

Amcan 3: Cynyddu'r cyfleoedd i ddefnyddio'r Gymraeg yn ehangach

Yr hyn a ddaw'n amlwg o'r amcanion, yw bod pwyslais ar roi mwy o gyfleoedd i bobl ddefnyddio'r Gymraeg ac mai eu dewis nhw wedyn yw defnyddio'r iaith ai peidio, heb ystyried bod iaith yn ffenomen gymdeithasol a bod grymoedd o bob math yn cyfyngu ac yn dylanwadau ar ddewisiadau unigolion.

Yn hytrach nag amcanion sy'n sicrhau gwasanaethau a darpariaeth Gymraeg a bod y ddarpariaeth ar gael yn amlwg maent yn rhoi cyfrifoldeb ar y cyhoedd i wneud defnydd o wasanaethau.

Mae'n glir yn amcanion, pwrpas a blaenoriaeth y Comisiynydd Plant a'r Comisiynydd Pobl Hŷn eu bod yn bod yn cymryd eu rôl fel eiriolydd cryf a chadarn dros bobl o ddfifri.

Mae'r Comisiynydd Plant yn nodi mai ei phwrpas yw bod yn arwr hawliau ac yn heriwr. Ymysg ei hamcanion mae:

“cefnogi ac yn grymuso plant i godi llais a rhannu eu profiadau amrywiol gyda llunwyr penderfyniadau.

“herio ac yn cefnogi eraill i sicrhau bod hawliau dynol plant yn cael eu gwireddu.”¹

Yn yr un modd mae Comisiynydd Pobl Hŷn yn nodi *“Herio gwahaniaethu yn erbyn pobl hŷn yng Nghymru”* fel un o'i swyddogaethau.²

Mae'n glir bod pobl yn ganolog i'w hamcanion a'u blaenoriaethau a'u nod yw bod yn eiriol dros y bobl maen nhw'n eu cynrychioli.

Mae'r hawliau sydd gan blant a phobl hŷn yn fwy clir ac yn gyffredin ar draws pob maes, tra bod

---

¹ <https://www.complantcymru.org.uk/ein-gwaith/strategaeth-tair-blynedd-2023-26>

² <https://comisiynyddph.cymru/amdano/ynghylch-y-comisiynydd/swyddogaeth-a-phwerau-cyfreithiol>

hawliau iaith wedi eu cyfyngu i feysydd penodol, sy'n golygu ei bod yn haws gosod amcanion fel sydd gan y Comisiynydd Plant a Chomisiynydd Pobl Hŷn. Er hynny, mae hefyd yn golygu bod angen i Gomisiynydd y Gymraeg wneud mwy i ehangu hawliau.

Dylai Comisiynydd y Gymraeg weithredu fel llais cryf dros bobl Cymru yn yr un modd, a mynnu mwy o ddarpariaeth Gymraeg.

Yn ogystal, mae cwestiwn am osod swyddfa'r Comisiynydd yn ein prifddinas ym mhencadlys y Llywodraeth ym Mharc Cathays gan fod y Llywodraeth yn gorff mae'r Comisiynydd yn gyfrifol am ei ddal i gyfri.

Tra yn deall bod arbedion ariannol o gau swyddfa, ac y gallai'r cyllid sydd wedi ei arbed gael ei roi at waith arall y Comisiynydd, y gwir amdani yw mai arbed arian yn wyneb toriad i gyllideb Comisiynydd y Gymraeg oedd hyn. Byddai datrysiadau amgen wedi cyflawni'r un nod, megis rhannu swyddfa gyda'r Comisiynwyr eraill, neu gyda sefydliadau Cymraeg eraill yn y brifddinas. Nodwn nad yw'r Comisiynwyr eraill, hyd y gwyddom, wedi ymuno yn y gofod ym Mharc Cathays a bod gan Gomisiynydd y Gymraeg, yn wahanol i'r Comisiynwyr hynny, bwerau rheoleiddiol uniongyrchol dros y Llywodraeth a'i gweithrediadau.

Y Llywodraeth sydd yn penodi ac yn ariannu swyddfa Comisiynydd y Gymraeg wrth gwrs, felly mae'n rôl hyd braich oddi wrth y Llywodraeth, ond mae rhannu gofod ac adnodd swyddfa yn golygu bod swyddfa Comisiynydd y Gymraeg yn fwy agored i'r canfyddiad o gael ei ddylanwadu gan y Llywodraeth ac o fethu cynnal annibyniaeth briodol.

Galwn ar y Comisiynydd i ailafael yn ei swyddogaeth fel rheoleiddiwr annibynnol yn anad dim arall ac i ddechrau gweithredu yn yr un modd.

Dylai'r Comisiynydd fod yn fwy llafar a rhagweithiol, dylai bwysu ar y Llywodraeth i weithredu a gyrru amserlen safonau'r Llywodraeth. Er mai'r Llywodraeth sydd yn gyfrifol am lunio rhaglen ac amserlen i osod Safonau mae Comisiynydd y Gymraeg i fod yn gorff sy'n eiriol dros y Gymraeg a siaradwyr Cymraeg. Mae angen gwneud hynny trwy alwadau cyhoeddus sy'n tynnu sylw at arafwch y Llywodraeth a thrwy bwysau mewnol,

Mae rhan helaeth y gwasanaethau mae pobl yn eu defnyddio yn ddyddiol yn wasanaethau gan gwmnïau preifat. Mae lle gan y Comisiynydd i fynnu'r hawl i'r Gymraeg yn y sector breifat, eto trwy dynnu sylw at yr angen a thrwy bwysu ar y Llywodraeth i wneud hynny.

Defnyddio Grymoedd

Mae nifer o rymoedd gan Gomisiynydd y Gymraeg drwy'r Mesur, ac angen gwneud defnydd ohonynt er budd siaradwyr Cymraeg.

Dros y blynyddoedd mae llai o ymchwiliadau i gwynion o fethu cydymffurfio â'r Safonau yn cael eu cynnal.

Tra yn derbyn bod y Comisiynydd yn ceisio datrysiaid gyda'r sefydliadau yn y lle cyntaf, a bod hynny yn gallu arwain at ddatrysiaid mwy sydyn, dydy sefydliadau ddim yn cofnodi cwyn yn eu herbyn yn yr achos hynny, ac felly dydy eu hadroddiad cydymffurfio ddim yn adlewyrchu'r sefyllfa a dydy'r mater ddim yn cael ei drin â'r un difrifoldeb na thryloywder.

Wedi agor ymchwiliad credwn y dylid defnyddio pwerau gorfodi a cosbi'r Comisiynydd yn llawn pan fo hynny'n briodol, er mwyn sicrhau tegwch i'r sawl sydd wedi methu derbyn gwasanaeth Cymraeg, ac i ddangos difrifoldeb y mater. Byddai sylw cyhoeddus i'r methiant a'r datrysiaid, er enghraifft, yn anogaeth i sefydliad gadw at safonau ac yna sicrhau bod cynllun gweithredu mewn lle. Gan y byddai aelodau'r cyhoedd yn ymwybodol o'r methiant bydd hi'n bwysicach i sefydliad sicrhau ei fod yn cadw at y cynllun gweithredu ac nad yw'r methiant yn digwydd eto.

Galwn am ailgyflwyno dangosydd nifer ymchwiliadau a agorwyd ac a derfynnir, a chyflwyno o'r newydd ddangosydd nifer yr adolygiadau barnwrol dechreuwyd ac y cyfrannwyd atynt - y dau fel dangosyddion allweddol sydd angen eu cynnwys yn y Cynllun. Er bod y Cofrestr Camau Gorfodi yn gyhoeddus dydy hynny ddim yn rhoi argraff lawn o nifer yr ymchwiliadau a chwynion ac ati. Mae'n bwysig, er mwyn tryloywder, i'r cyhoedd allu gweld mwy am waith y Comisiynydd, a faint o gwynion sy'n cael eu derbyn ond nad oes ymchwiliad iddynt.

Themâu'r Cynllun Strategol

Mae lechyd a gofal, Y Gweithle, Plant a Phobl Ifanc yn flaenoriaethau teilwng ond dydy camau gweithredu ("Dros y pum mlynedd nesaf byddwn yn:") y Cynllun Strategol ddim yn adlewyrchu'r tair thema. Mae ambell gam gweithredu yn ymwneud â'r tri maes blaenoriaeth ond maen nhw'n gyffredinol iawn ar y cyfan felly mae'n anodd gweld sut y bydd yn gwella profiad pobl yn y tri maes penodol.

Yn ogystal, mae angen blaenoriaethu gwaith technegol a manwl mewn meysydd penodol megis gofal iechyd ac addysg. Bydd rôl bwysig gan Gomisiynydd y Gymraeg wrth graffu yn fanwl ar y twf sylweddol fydd angen mewn addysg Gymraeg ac mewn paratoad at weithredu'r Bil Addysg Gymraeg.

Mae disgwyl y bydd cynnydd aruthrol mewn dogfennaeth a gaiff ei gynhyrchu ar lefel cyrff llywodraethu ysgol am y tro cyntaf, gan fod disgwyl i bob corff llywodraethol lunio Cynllun Cyflawni. Mae'n debyg y bydd disgwyl i Gomisiynydd y Gymraeg ddadansoddi a herio'r cyrff yma ynghyd â Cymwysterau Cymru, CBAC, Estyn, Cyngor y Gweithlu Addysg.

Ym maes addysg Gymraeg, lle Comisiynydd y Gymraeg yw herio'r darparwyr. Dydy hynny ddim yn glir yn y Cynllun Strategol.

Dywedir hefyd y bydd agweddau plant a phobl ifanc at y Gymraeg "a'u harferion wrth ei defnyddio yn awr yn effeithio ar eu defnydd o'r Gymraeg yn y dyfodol."

Mae addysg statudol yn rhan bwysig o hynny ond mae gweithgareddau allgyrsiol yn greiddiol hefyd. Mae'r Gymraeg yn cael ei hystyried yn iaith addysg, ac yn rhywbeth amherthnasol i'r byd

tu hwnt i'r dosbarth, am bod gweithgareddau chwaraeon a hamdden i blant a phobl ifanc yn digwydd yn bennaf trwy'r Saesneg.

Credwn fod angen sylw penodol i sicrhau bod gweithgareddau allgyrsiol i blant yn cael eu darparu trwy'r Gymraeg. Hyd yma mae'r Comisiynydd wedi methu a sicrhau'r hawl a'r cyfle i blant a phobl ifanc gael gwersi nofio Cymraeg, i amlygu un enghraifft.

Iechyd a Gofal

Dydy cynyddu cyfleoedd i ddefnyddio'r Gymraeg yn y maes ddim yn ddigon ynddo'i hun, heb ystyried yr holl waith cynllunio sydd ei angen i sicrhau y rhoddir y Gymraeg wrth galon ein gwasanaethau iechyd a gofal.

O safbwynt y claf mae'r Gymraeg yn hanfodol os mai dyna yw eu dewis iaith, yn enwedig ar gyfer gofal strôc, dementia ac ar gyfer plant. Mae'n hanfodol hefyd bod gwasanaethau a chymorth iechyd meddwl ar gael yn Gymraeg yn hygyrch ac yn amserol.

Yn ogystal, mae Canllawiau Statudol Dyletswydd Ansawdd 2023 a Safonau Ansawdd 2023 yn datgan yn glir fod "*cael gafael ar wasanaethau yn y Gymraeg yn gwneud gwahaniaeth cadarnhaol sylweddol i ansawdd y profiad cyffredinol a chanlyniadau iechyd a llesiant llawer o siaradwyr Cymraeg.*"³

Ymhellach, mae Fframwaith Strategol Mwy na Geiriau (LLC, 2022) yn gosod yr addewid y bydd siaradwyr Cymraeg yn derbyn gwasanaethau iechyd a gofal sy'n bodloni eu hanghenion fel rhan naturiol o'u gofal, gyda phwyslais cynyddol ar weithredu 'cynnig rhagweithiol' o ddarpariaeth Gymraeg. Am hynny, mae arweinyddiaeth gref, mapio data a chynllunio'r gweithlu yn themâu allweddol o fewn camau gweithredu'r fframwaith - ond mae diffyg cynllunio a gweithredu effeithiol yn llesteirio ymdrechion i gynyddu'r ddarpariaeth Gymraeg gan ychwanegu at ddioddefaint defnyddwyr gwasanaeth. Galwn ar y Comisiynydd i fabwysiadu rôl flaenllaw wrth ddwyn Llywodraeth Cymru i gyfri ar holl gamau gweithredu Fframwaith Mwy na Geiriau.

Hepgorwyd gofal sylfaenol o Safonau Iaith y sector iechyd, ond fe gafodd y sector ei chynnwys mewn rheoliadau ar wahan, cyfochrog yn 2019. Nid ydy Rheoliadau'r Gwasanaeth Iechyd Gwladol (Y Gymraeg mewn Gwasanaethau Gofal Sylfaenol) (Diwygiadau Amrywiol) (Cymru) 2019 yn cyflwyno'r un hawl gorfodol o werth. Mae hyn yn parhau sefyllfa warthus lle nad oes hawl o hyd i wasanaethau iechyd sylfaenol megis gweld meddyg teulu neu ddeintydd sy'n medru Cymraeg. Mae angen dychwelyd at hyn ar fyrder. Nodwn fod Llywodraeth Cymru yn bwriadu adolygu'r rheoliadau felly disgwylwn i'r Comisiynydd fod ar flaen y gad yn galw ac yn pwysu am gynnwys gofal sylfaenol mewn safonau prif ffrwd a bod hawl i ofal, triniaeth ac ymgynghoriadau yn Gymraeg⁴.

---

³ Canllawiau Statudol y Ddyletswydd Ansawdd 2023 a Safonau Ansawdd 2023 (Llywodraeth Cymru, 2023) -

llyw.cymru/sites/default/files/publications/2023-04/canllawiau-statudol-y-ddyletswydd-ansawdd-2023-a-safonau-ansawdd-2023_0.pdf

⁴ <https://cofnod.senedd.cymru/WrittenQuestion/93542>

Yr hyn sydd ar goll o'r Cynllun Strategol arfaethedig o safbwynt iechyd yw sylw at waith Iechyd a Gofal Digidol Cymru, sydd yn allweddol o ran gosod systemau technegol er mwyn adnabod ac ymateb i anghenion ieithyddol defnyddwyr gwasanaeth a chynllunio'r gweithlu ar gyfer darparu gwasanaethau trwy'r Gymraeg.

Gweithleoedd

O ran gweithleoedd, rydyn ni o'r farn bod angen mwy o bwyslais ar newid sefydliadau. Ar hyn o bryd, mae'r rhai sy'n dymuno gweithio trwy'r Gymraeg yn y lleiafrif ac yn nofio yn erbyn y llif, gan mai Saesneg yw iaith nifer o weithleoedd. Yr hyn sydd ei angen yw newid gweithleoedd i fod yn rhai Cymraeg. Fel man cychwyn mae bod angen adnabod a gosod gwaelodlin o gyrff sy'n cynnal gweinyddiaeth fewnol Gymraeg ar lafar ac yn ysgrifenedig, ac yna gosod targed o faint yn fwy fydd yn gwneud erbyn diwedd oes y Cynllun.

Mae pwyslais y camau gweithredu Rheoleiddio dan Amcan 3 yn canolbwyntio ar gynyddu cyfleoedd i ddefnyddio'r Gymraeg, ond credwn fod angen mynd ymhellach trwy gydweithio'n agos gyda sefydliadau penodol ar sut i'w symud. Tra yn derbyn bod hyn yn digwydd i raddau yn barod, mae angen ehangu hyn, a chydweithio gydag awdurdodau cyhoeddus y mae'r cyhoedd yn dod i gysylltiad rheolaidd â nhw, fel cynghorau sir, ar draws Cymru i gymryd camau tuag at weithio trwy'r Gymraeg.

Amcan 1

Mae amheuan gyda ni am "annog sefydliadau i ddefnyddio technoleg a deallusrwydd artiffisial i gynyddu a gwella eu gwasanaethau Cymraeg" fel ffordd o gynyddu gwasanaethau Cymraeg. Gall defnyddio deallusrwydd artiffisial fod o fudd er mwyn rhoi mwy o hyder neu gynyddu sgiliau staff presennol. Ond yn yr un modd gallai gynyddu dibyniaeth ar dechnoleg neu feddalwedd yn hytrach na chreu gweithlu sy'n gallu gweithio'n Gymraeg.

Mae nifer yr ymchwiliadau ar sail cwynion wedi gostwng dros y blynyddoedd diweddar felly dydy "monitro canran y camau gorfodi sy'n cael eu gweithredu" yn sicr ddim yn ffon fesur ddibynadwy.

Amcan 2

Tra yn cytuno bod angen sicrhau bod y cyhoedd yn gwybod am y cyfleoedd i ddefnyddio'r Gymraeg mae annog pobl i ddefnyddio'r gwasanaethau hynny yn rhoi'r cyfrifoldeb ar y cyhoedd i wneud defnydd o wasanaethau. Mewn sefyllfa fregus, mae pobl yn teimlo'n ddi-rym ac yn ddi-hyder i fynd ar ofyn darparwyr gwasanaeth am wasanaeth Cymraeg, felly mae angen i wasanaeth Cymraeg fod ar gael yn ddi-ofyn, a heb fod angen cwyno os nad yw ar gael pan dylai fod.

Fel i ni ddweud, mae gallu defnyddio'r Gymraeg y tu allan i'r ysgol yn bwysig er mwyn cadarnhau bod y Gymraeg yn iaith bob dydd, nid yn rhywbeth ar gyfer yr ystafell ddosbarth yn unig. Mae angen gwneud mwy na "dylanwadu ar feysydd polisi sy'n effeithio yn benodol ar

gyfleoedd plant a phobl ifanc i ddefnyddio'r Gymraeg". Credwn fod angen gwneud gwaith gydag awdurdodau lleol, chyrrff rheoli a darparwyr preifat er mwyn cynyddu'r ddarpariaeth chwaraeon a diwylliannol sydd ar gael yn Gymraeg.

Amcan 3

Does dim dwywaith bod angen i'r Gymraeg fod yn ganolog i benderfyniadau, mae gormod o sefydliadau yn ystyried y Gymraeg dim ond pan fydd yn rhaid iddyn nhw ac mewn ffordd arwynebol er mwyn cydymffurfio â gofynion.

Mae rhoi ystyriaeth i'r Gymraeg wedi ei gynnwys yn Safonau Polisi nifer o gyrff. Wrth reoleiddio dylai'r Comisiynydd sicrhau bod cyrrff yn gwneud mwy na'r lleiafswm sydd i'w ddisgwyl ganddynt, a bod y Gymraeg yn ganolog i benderfyniadau. Ac wrth ddylanwadu, credwn bod angen i'r Comisiynydd ehangu ei gwaith polisi i'r lleol a'r llawr gwlad, yn ogystal â dylanwadu ar y fframwaith polisi a deddfwriaeth cenedlaethol. Yn ein cymunedau mae'r Gymraeg yn bodoli o ddydd i ddydd, ac mae rôl allweddol gan y Comisiynydd i ddatblygu ei gwaith yn y glo mân hwn: yn ymateb i Gynlluniau Datblygu Lleol awdurdodau lleol, ceisiadau cynllunio unigol o bwys (fel y gwna rheoleiddwyr eraill fel Cyfoeth Naturiol Cymru), yn craffu ar CSGAu a chynlluniau cyflawni Cymraeg lefel ysgol arfaethedig y Bil Addysg, er enghraifft. Cynigiwn felly bod angen creu unedau pwrpasol o fewn eich swyddfa i gyflawni'r nod - Uned Addysg, Uned Cynllunio Gwlad a Thref ayb, a meithrin yr arbenigedd cynllunio ieithyddol sydd ei angen. Mae bwch yma i'r Comisiynydd ei lenwi.

Mae bwriad hefyd i "ymgysylltu'n bwrpasol â'r cyhoedd er mwyn deall pryd a pham y bydd achosion o ymyrraeth â rhyddid pobl i ddefnyddio'r Gymraeg yn digwydd". Mae angen mwy nag ymgysylltu, mae angen defnyddio gweithdrefn y Mesur yn llawn i annog cwynion am ymyrraeth, ymchwilio ac amlygu'r sawl sy'n gyfrifol am ymyrryd yn hawliau dynol siaradwyr Cymraeg. Bu nifer o achosion effeithiol o hyn yn y gorffennol yn achos sefydliadau fel Bupa.

Un ffordd effeithiol o ddeall pryd a pham nad yw pobl yn gallu defnyddio'r Gymraeg yw trwy'r cwynion a dderbynnir gan y cyhoedd. Bydd newid y weithdrefn cwynion fel bod rhaid cwyno wrth y corff am unrhyw fethiant i ddarparu gwasanaeth Gymraeg yn y lle cyntaf yn lleihau gwybodaeth y Comisiynydd o broblemau ac am ddiffyg cydymffurfio.

Meysydd eraill sydd eu hangen yn y Cynllun Strategol

O ran isadeiledd yr iaith, nodwn fod Aelodau wedi trafod ar lawr y Senedd y diffyg amserlen sydd ar gyfer datblygu technoleg llais i destun Gymraeg yn llawr. Mewn byd lle mae dyfeisiau cynorthwyol-rhithiol yn rhan o'n bywydau bob dydd, mae'n allweddol o ran dyfodol yr iaith i siaradwyr Cymraeg allu defnyddio'r dechnoleg yn eu hiaith. Felly mae angen i'r Comisiynydd geisio cael yr amserlen honno mewn lle a'i monitro.

Maes arall sydd ar goll o'r Cynllun Strategol yw ymchwil. Mae'r Llywodraeth wedi gosod nod o gyrraedd miliwn o siaradwyr Cymraeg erbyn 2050, dim ond chwarter canrif sydd ar ôl i gyrraedd hynny. Mae niferoedd a chanran y siaradwyr Cymraeg yn parhau i ostwng, yn ôl canlyniadau Cyfrifiad 2021 a dydy'r Llywodraeth ddim yn gwneud digon i atal dirywiad.

Er mwyn dal y Llywodraeth i gyfri credwn fod angen uned neu swyddogion ymchwil sy'n gwneud gwaith ar fonitro y tafllwybr at filiwn o siaradwyr erbyn 2050 fesul chwarter; ac sy'n mesur effaith yr hyn mae'r Llywodraeth yn ei roi ar waith fel rhan o gynllun Cymraeg 2050.

Byddwn yn danfon copi o'r ymateb at sylw Cadeirydd Pwyllgor Diwylliant, Cyfathrebu, y Gymraeg, Chwaraeon, a Chysylltiadau Rhyngwladol y Senedd a llefarwyr y pleidiau ar y Gymraeg yn y Senedd fel y gall fwydo mewn i'w gwaith yn craffu ar waith y Comisiynydd.